

*Тенак С. Я.,**аспірант кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Київського університету інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ЗАГАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ДОСТОВІРНОСТІ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Анотація. Актуальність теми статті зумовлена тим, що в доктрині кримінального процесу відзначається недостатня розробка окремих теоретико-правових і практичних аспектів проблематики достовірності доказів, зокрема механізму забезпечення достовірності доказів у кримінальному провадженні та кола процесуальних гарантій, за допомогою яких воно здійснюється, у тому числі й загальних гарантій. Це зумовило постановку як мети статті визначення системи загальних гарантій достовірності доказів у кримінальному провадженні та розкриття змісту кожної з них.

Обґрунтовано, що загальними гарантіями достовірності доказів є: 1) процесуальна форма отримання доказів, яка є складовим елементом кримінальної процесуальної форми та являє собою сукупність нормативно закріплених правил їх одержання, дотримання яких забезпечує формування суб'єктом доказування сукупності належних, допустимих і достовірних доказів, що є достатніми і перебувають у взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення; 2) загальні засади кримінального провадження, які реалізуються в ході одержання доказів, а саме: законність; повага до людської гідності; презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини; свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї; забезпечення права на захист; змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; безпосередність дослідження показань, речей і документів; 3) правові гарантії законності процесуальної діяльності суб'єктів отримання доказів та учасників кримінального провадження, залучених для виконання окремих допоміжних функцій під час їх отримання, які являють собою систему правових засобів, спрямованих на забезпечення реалізації слідчими, прокурорами, суддями (а в окремих випадках – і слідчими суддями) покладених на процесуальних повноважень; 4) кримінальна відповідальність суб'єктів отримання доказів та інших учасників кримінального провадження за фальсифікацію доказів та інші діяння, які впливають на достовірність доказів.

Констатовано, що загальні гарантії достовірності доказів являють собою систему нормативно закріплених способів забезпечення їх отримання, які є універсальними за своїм змістом і поширюють свою дію на показання, документи, речові докази і висновки експерта. Вказані гарантії є основоположними для забезпечення достовірності доказів, а їх система формується за рахунок норм процесуального права та посилюється приписами норм матеріального права.

Ключові слова: докази, достовірність доказів, забезпечення достовірності доказів, процесуальні гарантії, гарантії достовірності доказів.

Постановка проблеми. Достовірність доказів у кримінальному провадженні забезпечується за допомогою низки кримінальних процесуальних гарантій – гарантій їх достовірності, що являють собою систему нормативно закріплених способів забезпечення отримання показань, документів, речових доказів і висновків експерта, безсумнівність змісту яких встановлена суб'єктом доказування. Система гарантій достовірності доказів є достатньо розгалуженою та складається з двох груп таких гарантій: 1) загальних гарантій достовірності доказів; 2) гарантій достовірності окремих доказів залежно від процесуального джерела, в якому вони містяться: показань, речових доказів, документів і висновків експерта.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню достовірності доказів як однієї з їх процесуальних властивостей присвячені наукові праці А.М. Безносюка, В.В. Вапнярчука, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, С.О. Ковальчука, Г.Р. Крет, Л.М. Лобойка, Ю.І. Лозинської, М.А. Погорельського, Д.Б. Сергєєвої, М.М. Стоянова, В.М. Тертишника, Р.М. Шехавцова, О.Г. Шило та інших вітчизняних вчених. Відзначаючи ґрунтовність наукових розробок та їх значимість як для доктрини кримінального процесу, так і для правозастосовної практики, потрібно водночас відзначити недостатню розробку окремих теоретико-правових і практичних аспектів проблематики достовірності доказів. Зокрема, це стосується механізму забезпечення достовірності доказів у кримінальному провадженні та кола процесуальних гарантій, за допомогою яких воно здійснюється, у тому числі й загальних гарантій.

Метою статті є визначення системи загальних гарантій достовірності доказів у кримінальному провадженні та розкриття змісту кожної з них.

Виклад основного матеріалу. Із урахуванням висловлених у доктрині кримінального процесу підходів до визначення системи кримінальних процесуальних гарантій [1, с. 32; 2, с. 183; 3, с. 19; 4, с. 51-52], загальними гарантіями достовірності доказів є: 1) процесуальна форма отримання доказів; 2) загальні засади кримінального провадження, які реалізуються в ході одержання доказів; 3) правові гарантії законності процесуальної діяльності суб'єктів отримання доказів та учасників кримінального провадження, залучених для виконання окремих допоміжних функцій під час їх отримання; 4) кримінальна відповідальність суб'єктів отримання доказів та інших учасників кримінального провадження за фальсифікацію доказів та інші діяння, які впливають на достовірність доказів.

Під кримінальною процесуальною формою в доктрині кримінального процесу розуміють сукупність закріплених кримінальним процесуальним законом юридичних процедур, умов і гарантій, які забезпечують вирішення завдань кримінального

провадження [5, с. 74]. Тобто в цілому вона відображає порядок досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження з урахуванням кримінальних процесуальних гарантій як прав особи, так і правосуддя. У такому розумінні поняття кримінальної процесуальної форми використовується як родове, поряд із яким виокремлюють видове – процесуальної форми окремих процесуальних дій [6, с. 234]. Зокрема, в контексті дослідження порядку отримання доказів науковці оперують термінами «процесуальна форма збирання доказів» [7, с. 11], «процесуальна форма подання доказів» [8, с. 219], «процесуальна форма збирання та дослідження доказів» [9, с. 74-75].

Процесуальна форма отримання доказів є складовим елементом кримінальної процесуальної форми та являє собою сукупність нормативно закріплених правил їх одержання, дотримання яких забезпечує формування суб'єктом доказування сукупності належних, допустимих і достовірних доказів, що є достатніми і перебувають у взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. Спрямованість процесуальної форми отримання доказів на забезпечення одержання доказів, які відповідають процесуальним властивостям належності, допустимості, достовірності та достатності, й обов'язковість дотримання в кожному кримінальному провадженні всіма суб'єктами доказування дозволяє розглядати її як загальну гарантію цих властивостей, у тому числі й достовірності.

Загальні засади кримінального провадження визначаються вченими як основні, вихідні положення, дотримання яких забезпечує узгодженість у діях учасників кримінального провадження, орієнтує на досягнення завдань провадження шляхом використання ефективних методів розслідування і судового розгляду [10, с. 76]. Значення загальних засад полягає в тому, що їм повинні відповідати зміст і форма кримінального провадження, в тому числі за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*in absentia*) та в умовах воєнного стану з урахуванням особливостей здійснення кримінального провадження, визначених законом (частини 1 – 3 статті 7 КПК України) [11].

Система загальних засад кримінального провадження визначена частиною 1 статті 7 КПК України. Усі загальні засади кримінального провадження, як відзначає О.П. Кучинська, є гарантіями прав його учасників [2, с. 183]. Водночас, їх переважна більшість знаходить реалізацію в ході отримання доказів і покликана гарантувати, у першу чергу, допустимість доказів. На відміну від цієї процесуальної властивості доказів, достовірність доказів підлягає забезпеченню за допомогою окремих загальних засад кримінального провадження: законності; поваги до людської гідності; презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини; свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї; забезпечення права на захист; змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; безпосередності дослідження показань, речей і документів (пункти 2, 4, 10, 11, 13, 15 і 16 частини 1 статті 7 КПК України) [11]. Зміст кожної із вказаних загальних засад кримінального провадження зумовлює напрями гарантування за її допомогою достовірності доказів. Так, з огляду на засаду законності, слідчий, прокурор у ході отримання доказів зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, КПК України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства (частина 1 статті 9 КПК України), з урахуванням змісту засади поваги до людської

гідності, під час отримання доказів забороняється піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поведженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосування такого поведження, утримувати особу у принижливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність (частина 2 статті 11 КПК України), засада змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими КПК України (частина 1 статті 22 КПК України), у тому числі надає їм передбачені частинами 1 і 2 статті 96 КПК України права, спрямовані на з'ясування достовірності показань свідка [11].

Правові гарантії законності процесуальної діяльності суб'єктів отримання доказів являють собою систему правових засобів, спрямованих на забезпечення реалізації слідчими, прокурорами, суддями (а в окремих випадках – і слідчими суддями) покладених на процесуальних повноважень. Стосовно суддів значна частина цих гарантій ґрунтується на вимогах статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р., ратифікованої Законом України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР, та статті 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, прийнятого Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 16.12.1966 р. та ратифікованого Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.1973 р., аналіз яких до їх числа дозволяє віднести компетентність суду, його незалежність і безсторонність [12; 13]. Із позиції Комітету Організації Об'єднаних Націй з прав людини, викладеної в пункті 19 Загального коментаря № 32 до статті 14 зазначеного Міжнародного пакту, вимоги щодо компетентності, незалежності та безсторонності суду визнаються абсолютними правами, які не підлягають жодним виключенням [14]. Наведені правові гарантії законності процесуальної діяльності судді забезпечують достовірність доказів та підлягають поширенню як на інших суб'єктів отримання доказів (слідчих, прокурорів і в передбачених нормами кримінального процесуального закону – на слідчих суддів), так і на учасників кримінального провадження, залучених для виконання окремих допоміжних функцій під час їх отримання (спеціалістів, перекладачів, понятих тощо).

Поряд із цим, до правових гарантій законності процесуальної діяльності суб'єктів отримання доказів та учасників кримінального провадження, залучених для виконання окремих допоміжних функцій під час їх отримання, належать: 1) заборона впливу на суддю в будь-який спосіб (частина 2 статті 126 Конституції України і частина 3 статті 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. № 1402-VIII) [15; 16], заборона втручання у процесуальну діяльність прокурора, слідчого, дізнавача осіб, що не мають на те законних повноважень (частина 1 статті 36, частина 5 статті 40 і частина 4 статті 40-1 КПК України); 2) заборона участі слідчого судді, судді у кримінальному провадженні за наявності обставин, передбачених статтею 75 КПК України, повторної участі судді у кримінальному провадженні (стаття 76 КПК України), участі прокурора, слідчого, дізнавача у кримінальному провадженні за наявності обставин, визначених статтею 77 КПК України, а спеціаліста, перекладача – обставин, вказаних у статті 79 КПК України, а також забезпечення за наявності таких обста-

вин їх самовідводу або здійснення відводу в порядку, передбаченому статтями 80 і 81 КПК України [11]; 3) вжиття до суддів, у тому числі й слідчих суддів, прокурорів і слідчих та їх близьких родичів, за наявності визначених законом підстав і приводів, спеціальних заходів державного захисту, передбачених статтею 5 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23.12.1993 р. № 3781-ХІІ [17], а до спеціалістів, перекладачів, понятих, а також членів їх сімей і близьких родичів, якщо шляхом погроз або інших протиправних дій щодо них робляться спроби вплинути на учасників кримінального судочинства, за наявності встановлених законом підстав і приводів, – заходів забезпечення безпеки, наведених у статті 7 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23.12.1993 р. № 3782-ХІІ [18].

Норми КК України передбачають кримінальну відповідальність за низку діянь, пов'язаних із фальсифікацією доказів, під якою в доктрині кримінального права розуміють будь-які спотворення фактичних даних чи їх процесуальних джерел, вчинені за допомогою різних способів: 1) підроблення документів або їх використання; 2) підміни речових доказів, документів і протоколів слідчих (розшукових) і судових дій; 3) штучного створення доказів [19, с. 445], зокрема схилення до давання завідомо неправдивих показань, підкидання предметів або документів, створення обстановки вчинення неіснуючого злочину, імітації або знищення слідів злочину, виготовлення несправжніх предметів чи документів тощо [20, с. 199]. Водночас, у КК України відсутня спеціальна стаття, що передбачає кримінальну відповідальність за фальсифікацію доказів, у зв'язку з чим виникає необхідність кваліфікації цих дій за іншими статтями КК України [21, с. 524]. Так, у розділі XVIII Особливої частини КК України окремі прояви фальсифікації доказів безпосередньо представлені такими ознаками: завідомо неправдиве показання (частина 1 статті 384), завідомо неправдивий висновок експерта (частина 1 статті 384), завідомо неправильний переклад (частина 1 статті 384), подання завідомо недостовірних або підроблених доказів (частина 1 статті 384), штучне створення доказів обвинувачення (частина 2 статті 372 і частина 2 статті 383), штучне створення доказів обвинувачення чи захисту (частина 2 статті 384), примушування потерпілого, свідка, експерта, спеціаліста до давання завідомо неправдивих показань чи висновку (частина 1 статті 386) [22, с. 124]. Із урахуванням цього, вченими неодноразово висловлювалася пропозиція стосовно доповнення вказаного розділу КК України окремою статтею, що передбачатиме відповідальність за фальсифікацію доказів [20, с. 197-198; 21, с. 524].

Крім того, потрібно звернути увагу, що законодавець встановлює кримінальну відповідальність не лише за фальсифікацію доказів, але й за інші діяння, які впливають на їх достовірність. Такими діяннями є: примушування давати показання (стаття 373 КК України); відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків (стаття 385 КК України); перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, спеціаліста до суду, органів досудового розслідування, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку (стаття 386 КПК України) [23].

Коло суб'єктів кримінальної відповідальності за вчинення діянь, пов'язаних із фальсифікацією доказів, та інших діянь, які впливають на їх достовірність, залежить від виду самого діяння.

Переважна більшість складів кримінальних правопорушень, передбачених нормами розділу XVIII Особливої частини КК України, містить вказівку на спеціального суб'єкта, яким може бути як суб'єкт отримання доказів (прокурор, слідчий, дізнавач, працівник оперативного підрозділу), так і інші учасники кримінального провадження, які беруть участь у доказуванні (свідок, потерпілий, експерт, спеціаліст, перекладач). В окремих випадках, зокрема стосовно кримінальних правопорушень, визначених статтею 386 КК України, суб'єкт є загальним.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що загальні гарантії достовірності доказів являють собою систему нормативно закріплених способів забезпечення їх отримання, які є універсальними за своїм змістом і поширюють свою дію на показання, документи, речові докази і висновки експерта. Вказані гарантії є основоположними для забезпечення достовірності доказів, а їх система формується за рахунок норм процесуального права (процесуальна форма отримання доказів, загальні засади кримінального провадження, які реалізуються в ході одержання доказів, правові гарантії законності процесуальної діяльності суб'єктів отримання доказів та учасників кримінального провадження) та посилюється приписами норм матеріального права (кримінальна відповідальність суб'єктів отримання доказів та інших учасників кримінального провадження за фальсифікацію доказів та інші діяння, які впливають на достовірність доказів).

Література:

1. Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України: підручник. 2-ге видання, переоблене і доповнене. К: Либідь, 1999. 536 с.
2. Кучинська О.П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2013. 288 с.
3. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальне право: курс лекцій: навчальний посібник. К.: Істина, 2005. 456 с.
4. Никоненко М.Я. Кримінально-процесуальні гарантії прав і законних інтересів особи, яка підозрюється у вчиненні злочину: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. К., 2007. 255 с.
5. Трофименко В.М. Теоретичні та правові основи диференціації процесуальної форми у кримінальному судочинстві: монографія. Х.: ТОВ «Оберіг», 2016. 304 с.
6. Сімонович Д.В. Кримінальна процесуальна форма. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2014. Вип. 5-2. Том 3. С. 233-235.
8. Вапнярчук В.В. Істотні порушень кримінальної процесуальної форми як умова визнання доказів недопустимими. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 4. С. 8-16.
8. Крушинський С.А. Процесуальна форма подання доказів у кримінальному судочинстві України. *Університетські наукові записки*. 2010. № 2. С. 218-223.
9. Теорія доказів: підручник для слухачів магістратури юридичних вузів / К.В. Антонов, О.В. Сачко, В.М. Тертишник, В.Г. Уваров; за заг. ред. В.М. Тертишника. К.: Алерта, 2015. 294 с.
10. Назаров В.В. Засади кримінального провадження та проблеми їх реалізації під час досудового розслідування. *Правова держава*. 2019. Вип. 34. С. 76-82.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р., ратифікована Законом України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

13. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, прийнятий Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 16.12.1966 р. та ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.1973 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
14. Human Rights Committee (HRC), General comment no. 32, Article 14, Right to equality before courts and tribunals and to fair trial, 23 August 2007, CCPR/C/GC/32. URL: <https://www.refworld.org/docid/478b2b2f2.html>.
15. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
16. Про судоустрій і статус судів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
17. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23.12.1993 р. № 3781-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>.
18. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закону України від 23.12.1993 р. № 3782-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>.
19. Нікітенко В.М. Поняття фальсифікації доказів у кримінальному впровадженні. *Держава і право. Серія Юридичні науки*. 2016. Вип 72. С. 435-449.
20. Нікітенко В.М. Кримінальна відповідальність за фальсифікацію доказів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. К., 2018. 251 с.
21. Кубальський В.Н. Самостійна кримінальна відповідальність за фальсифікацію доказів в Україні: доцільність та підстави встановлення. *Форум права*. 2012. № 4. С. 521-526. URL: <https://arhive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12kvntpv.pdf>.
22. Опанасенко В.І. Кримінальна відповідальність за фальсифікацію доказів: особливості регламентації та шляхи вдосконалення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. К., 2019. 276 с.
23. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

Тepak S. General guarantees of the reliability of evidence in criminal proceedings

Summary. The relevance of the topic of the article stems from the fact that the criminal procedure doctrine has insufficiently developed certain theoretical, legal and practical aspects of the issue of evidence reliability, in particular,

the mechanism for ensuring the reliability of evidence in criminal proceedings and the range of procedural guarantees which are used to ensure it, including general guarantees. This has led to the aim of the article to define the system of general guarantees of the reliability of evidence in criminal proceedings and to disclose the content of each of them.

It is substantiated that the general guarantees of evidence reliability are: 1) the procedural form of obtaining evidence, which is an integral element of the criminal procedural form and is a set of statutory rules for obtaining evidence, compliance with which ensures that the subject of proof forms a set of appropriate, admissible and reliable evidence which is sufficient and interrelated for making an appropriate procedural decision; 2) general principles of criminal proceedings implemented in the course of obtaining evidence, namely: legality; respect for human dignity; presumption of innocence and ensuring proof of guilt; freedom from self-disclosure and the right not to testify against close relatives and family members; ensuring the right to defense; competitiveness of the parties and freedom to present their evidence to the court and prove their conviction before the court; direct examination of testimony, things and documents; 3) legal guarantees of the legality of the procedural activities of the subjects of obtaining evidence and participants in criminal proceedings involved in performing certain auxiliary functions during their obtaining, which are a system of legal means aimed at ensuring the exercise by investigators, prosecutors, judges (and in some cases, investigating judges) of the procedural powers vested in them; 4) criminal liability of the subjects of obtaining evidence and other participants in criminal proceedings for falsification of evidence and other acts affecting the reliability of evidence.

It is stated that general guarantees of the reliability of evidence are a system of statutory methods of ensuring their receipt, which are universal in nature and extend their effect to testimony, documents, material evidence and expert opinions. These guarantees are fundamental to ensuring the reliability of evidence, and their system is formed by the rules of procedural law and strengthened by the provisions of substantive law.

Key words: evidence, reliability of evidence, ensuring the reliability of evidence, procedural guarantees, guarantees of reliability of evidence.